

14. *Utiyama M. Mining patterns from parallel corpora / M. Utiyama, H. Isahara // Learning Machine Translation. – Cambridge, London : The MIT Press, 2009. – P. 41–58.*
15. *Waldenfels R. ParaSol: Introduction to a Slavic Parallel Corpus / R. von Waldenfels // Prace Filologiczne. – Warszawa : Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. – No. LXIII. – P. 293–302.*

Дарчук Н. П., Лангенбах М. О., Сорокин В. М., Ходаковская Я. В. Параллельный корпус текстов ПарКУМ.

Несмотря на активное развитие корпусной лингвистики в Украине, до сих пор существует большой пробел в области разработки параллельных корпусов. На сегодня почти не существует в открытом доступе подобных проектов, содержащих украиноязычные тексты. Цель статьи – изложение основных принципов создания и использования корпуса параллельных текстов ПарКУМ. Задания, решаемые в ходе исследования: определение принципов подбора текстов; выбор основных параметров разметки; формирование концепции работы с материалом; разработка структуры пользовательского интерфейса. Предоставляется информация обо всех типах разметки, предусмотренных в корпусе: метатекстовой, структурной и лингвистической, обеспечивающей возможность поиска информации не только по конкретным лексемам, но и по грамматическим признакам.

Ключевые слова: параллельный корпус, корпусная лингвистика, аннотация корпуса, параллельные тексты, переводные соответствия.

Darchuk N. P., Langenbakh M. O., Sorokin V. M., Khodakivska Ya. V. Parallel corpus of texts ПарКУМ.

Despite the fact that Ukrainian corpus linguistics has some visible achievements, there is one field which is still almost unexplored – parallel corpora. In this paper we present a project of parallel corpus containing Ukrainian texts. The goal of our research is to formulate the basic principles of parallel corpus development. The tasks being solved are: to define the directions of translation and demands to the textual material; to choose necessary parameters of annotation; to build the architecture of corpus system and define user roles; to develop user interface. The article gives the information about all types of tagging specified for the corpus texts: metadata, structural and linguistic annotation. The corpus works in two modes: administrative (available after the registration at the <http://mova.info>) and search. The project works in test mode. The Ukrainian-English and English-Ukrainian parallel texts are being collected now and some examples of them are already available for search. On the next stages the corpus will be filled with other parallel texts – Polish, Bulgarian, Turkish, German etc.

Keywords: parallel corpus, corpus linguistics, annotation of the corpus, parallel texts, translation equivalents.

УДК 81'37:[811.161.2+811.162.1+811.111

Деменчук О. В.

Рівненський державний гуманітарний університет

МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ

У розвідці схарактеризовано моделі семантичної деривації ірраціональної лексики – семантичного класу слів, які позначають стан людини, що виникає не на раціональній основі, ґрунтується не на вимогах розуму, логіки, суджень і т. ін. Основну увагу приділено визначенню моделей ірраціональної ад'єктивної лексики в українській, польській та англійській мовах, розкриттю зв'язків між вихідним та цільовим значеннями, з'ясуванню динаміки розвитку семантичної парадигми названого класу лексики в зіставному аспекті. Установлено, що у процесі семантичної деривації ірраціональна ад'єктивна лексика виявляє ознаки похідності ситуативного типу, пов'язані зі змінами характеристик учасників ситуації.

Ключові слова: ірраціональна лексика, модель, семантична деривація, учасник, концепт ситуації, дериваційні відношення.

Стан розроблення проблем, пов'язаних із моделюванням семантики в сучасному мовознавстві, засвідчує виразну тенденцію до витлумачення змісту мовної одиниці в перспективі когнітивно-функціонального (такого, що обстоює ідею функціональної та когнітивної зумовленості мовного значення) підходу. Такий підхід декларує необхідність і доцільність моделювання змісту мовної одиниці за зразком концепту ситуації багатовимірного типу, який відтворює динаміку концептуалізації світу дискурсу (певної ситуації або її фрагмента) в аспекті різних варіантів пізнання світу людиною. Динаміка концептуалізації світу дискурсу передбачає схематизацію реального або уявного світу, при якій одні фрагменти цього світу акцентуються, актуалізуються, потрапляють у фокус уваги, а інші, навпаки, затемнюються, покидають фокус уваги, набуваючи статусу фонових елементів, див. [7, с. 157; 13, с. 48].

Семантична деривація є одним із аспектів, який виявляє динамічний потенціал семантики лексичної одиниці, розкриває механізми і стратегії розширення концепту ситуації – лексичного відображення (в певній мові) фрагмента дійсності [6, с. 85]. В аспекті ситуативної природи похідності розширення концепту ситуації враховує зміни характеристик актантів: учасники ситуації можуть змінювати свій склад, тип, ранг, статус тощо. Критерієм зміни зазначених параметрів слугує певна альтернатива щодо опозиції учасників вихідної ситуації учасникам цільової ситуації в аспекті їх рольових, референційних, прагматичних тощо характеристик. Зміна характеристик учасників ситуації визначає тип дериваційного відношення: зміщення центру уваги з одного учасника на іншого – за рахунок діатетичного зсуву, який підвищує у ранзі одного та понижує іншого [7, с. 158] (конверсивне дериваційне відношення); зміна складу, типу або референційного статусу учасника ситуації (актантне дериваційне відношення); зв'язок ситуацій або фрагментів однієї й тієї ж ситуації [5, с. 57] (імплікативне дериваційне відношення); таксономічна специфікація учасника ситуації на основі зміни його онтологічного статусу [7, с. 80] (категоріальне дериваційне відношення).

Як теоретичний конструкт (модель) семантична деривація покликана відобразити специфіку природи людського знання, закономірності пізнавальної діяльності людини, особливості її мисленевих стратегій. Обґрунтування когнітивних (у широкому сенсі) стратегій людини передбачає залучення до аналізу тих сегментів словникового складу мови, які покликані розкрити природу універсальних “когнітивних категорій” [14], з-поміж яких *іраціональна лексика* – семантичний клас слів, які позначають ситуацію, що виникає не на раціональній основі, ґрунтується не на вимогах розуму, логіки, суджень і т. ін., пор.: укр. *незбагнений, інтуїція, осяяння*; пол. *objawienie, olśnienie, wyczuwać*; англ. *to dawn, to divine, to grok, to intue, to intuit, to occur, to strike, to vibe, superstition* тощо. Сюди ж належать фразеологічні одиниці типу укр. *вчувати серцем, відчутти нюхом, нутром чути, розуміти серцем, шосте чуття*; пол. *coś przyszło komuś na myśl, intuicja podszeptnęła komuś coś, mieć czuja, na rybkę, na wyczucie, po omacku, robić coś na nosa, szósty zmysł*; англ. *élan vital, race consciousness, third ear, to shoot from the hip, six sense* тощо.

Актуальність обраної теми зумовлена загальним антропоцентричним спрямуванням сучасних семантичних теорій, тенденцією до поглибленого вивчення динаміки лексико-семантичних систем споріднених та неспоріднених мов, що пов'язане з усвідомленням і визнанням факту функціональної та когнітивної природи мови.

Іраціональна лексика була об'єктом лексикографічних досліджень, які ставили за мету описати семантику дієслів іраціонального розуміння на основі принципів інтегральності та системності (ситуації виникнення розуміння, не зумовленого ані

чуттєвим сприйняттям, ані логічним судженням) [3, с. 71], зіставних досліджень, які визначали метафоричні моделі дієслів розуміння в близько- та віддаленоспоріднених мовах (типові ситуації розуміння та відповідні їм метафори) [1, с. 3]. Предметом аналізу таких досліджень були метафоричні вживання лексики, які виявляли зв'язок ситуації “іраціонального розуміння” із ситуаціями руху, сприйняття, фізичного контакту тощо.

При цьому небезпідставним є твердження про те, що іраціональна лексика може реалізувати власний дериваційний потенціал, виявляючи ознаки розширення концепту ситуації в ієрархії внутрішніх (психічних) та зовнішніх (ціннісних) систем людини. Вивчення дериваційного потенціалу іраціональної лексики доцільно розробляти на матеріалі декількох мов, оскільки регулярні типи переходу від одного значення до іншого можуть виявлятися в багатьох (якщо не у всіх) мовах світу, попри їх генетичну та типологічну відмінність [2].

Мета розвідки – схарактеризувати моделі семантичної деривації іраціональної лексики в українській, польській та англійській мовах та з'ясувати динаміку розвитку семантичної парадигми названого класу слів у зіставному аспекті.

Завдання:

- описати модель прототипної ситуації іраціональної лексики обраних мов на основі наявних спільних семантичних компонентів;
- обґрунтувати доцільність використання номінацій певного класу слів для аналізу стратегій семантичної деривації іраціональної лексики;
- схарактеризувати моделі семантичної деривації іраціональної лексики в українській, польській та англійській мовах;
- простежити динаміку розвитку семантичної парадигми іраціональної лексики в зіставному аспекті;
- визначити перспективи подальших досліджень іраціональної лексики.

Аналіз семантичної деривації іраціональної лексики передбачає два етапи: конструювання моделі прототипної ситуації іраціональної лексики через набір спільних семантичних компонентів (див. [8, с. 117]) та моделювання на основі цієї ситуації стратегій семантичної деривації названого класу лексики в обраних мовах, адже модель прототипної ситуації “не лише постачає семантичний матеріал для похідних значень, а й забезпечує їх зв'язок і, тим самим, єдність багатозначного слова” [5, с. 40].

Семантика іраціональної лексики обраних мов моделює прототипну ситуацію (іраціональний стан) через набір таких спільних компонентів:

- а) ситуація осмислюється як раптовий, подекуди непередбачуваний акт свідомості, зумовлений чинником неконтрольованої зміни ментального стану суб'єкта когніції. Діагностичним параметром реалізації такої ролі є безособові конструкції (в англійській мові конструкції типу *It dawned on me that [...]*, *It flashed across me that [...]*, *It occurred to me that [...]*, *It struck me that [...]*), які засвідчують пацієнсоподібну поведінку суб'єкта, пор.: укр. *Та тільки тепер Максима зненацька осяяло, що він бачив наївну, але загалом правильну принципову схему машини часу* [4]; пол. *Olśniło go, że po prostu wszystko mu się przywidziało* [15]; англ. *It flashed across me that almost the last name I had heard was this identical one. It occurred to me that perhaps the creek was fordable. I said something in his praise, when it struck me immediately that I had made a blunder in doing so* [16]. Зазначимо, що в англійській мові конструкція *It dawned on me that [...]* характеризує ситуацію як поступовий (що відбувається без раптових змін) акт свідомості, пор.: *Gradually it dawned on Peter that Molland wanted more than confirmation of his decisions and to demonstrate his own honesty* [18] – очевидна

коасоціація з часовою періодизацією настання світанку, пор.: *dawn* “to begin to develop, expand, or brighten, like the daylight at dawn” [16];

б) мотиватором ірраціонального стану може бути власне об’єкт когніції (думка, здогад, ідея тощо), пор.: укр. *Ця думка осяяла його блискавично: справді, рушати в похід проти ромеїв можна було або підкоривши деревлян, або разом з ними у спілці, щоб їхній меч не зависав над Києвом* [4]; пол. *Naraz pewna myśl olśniła Tomka. Przecież Smuga nie pozwoli uczynić tu krzywdy* [15]; англ. *A happy thought struck Lady Betty* [16] або фоновий об’єкт – ситуативний учасник, що спричинюється до вияву такого стану, пор.: пол. *Olśnienie wwołane i tekstami i świetną grą Kemble’a, Keana i innych* [15] (див. обґрунтування ідеї каузатора-стихії в [3, с. 87]);

в) ірраціональний стан виникає у контексті певної фонові (як правило, актуальної) для суб’єкта когніції ситуації, пор.: укр. *Тільки згодом, коли сидів за столом і розв’язував задачу, мене осяяла думка: Васько втріскався у Ніну!* [4]; англ. *It dawned on me, while sorting out my notes, that I seemed to have a disproportionate number of sexual idioms* [16];

г) виникненню ірраціонального стану може передувати мисленнєва діяльність, реалізована у коротко-, пор.: пол. *Patrzył na nią przez chwilę. Potem przyszło olśnienie* [15] або довготривалому, пор.: укр. *Довго думав Афанасій, поки його не осяяла проста і в той же час геніальна думка – горілка!* [4]; пол. *Wymyślił to wiele dni temu, olśnienie przyszło nagle, podczas poobiedniej drzemki*; англ. *It had been a couple of days before it dawned on him: they were the full-size versions of the houses and station buildings he and his father had made up for their never-quite-finished model railway layout* [18] часовому інтервалі;

г) ірраціональний стан може бути результатом як індивідуального, так і колективного акту свідомості, пор.: укр. *Всіх разом осяяла одна думка* [9, т. 5, с. 795]; англ. *It occurred to us that, by substituting an α -hydroxy acid for the α -keto-alcohol in the foregoing reaction, it might be possible to prepare oxazolones* [16];

д) ірраціональний стан виявляє певний ступінь евіденціальності (ступінь істинності, впевненості мовця у достовірності інформації), пор.: укр. *І тільки невеличкі фрагменти з цієї книги залишилися в паперах Муси, і ці фрагменти свідчать про надзвичайно високі осяяння гяурського мудреця* [4]; пол. *Mock czuł, że zbliża się długo oczekiwana chwila olśnienia. Nagle Alicja doznała prawdziwego olśnienia: a więc o to tu chodzi!* [15]; англ. *Clark then wrote up the experiment, which appeared to confirm his initial brainwave, and submitted it to Nature* [18];

е) ірраціональний стан може бути ідентифікований у певний спосіб (ідентифікаційними ознаками можуть слугувати різного виду ірраціональні прояви: ментальні, поведінкові, емоційні тощо), пор.: укр. *Все ж спогад розчулив його – так розчулюють згадки про безрозсудні вчинки юнацтва: ніколи в житті не повторив би їх, ласи нинішнє покоління за нерозважливість, та в глибині душі вважаєш тепер себе гіршим, ніж був тоді, і шкодуєш, що молодість минула безповоротно* [4]; пол. *Czyny określane jako chuligańskie popełniane są z zasady pod wpływem alkoholu, są one bardzo często irracjonalne, nie mają konkretnej motywacji psychicznej* [17]; англ. *Identifying and challenging core irrational beliefs in this way becomes a lifelong self-help strategy for the client, who gradually finds himself decreasingly prone to dysfunctional and automatic irrational thinking as RET itself becomes a way of life* [18].

Для аналізу стратегій семантичної деривації ірраціональної лексики скористаємося номінаціями, які належать до класу прикметників (ад’єктивів). Доцільність залучення ад’єктивних номінацій зумовлена чинником смислової структури прикметника. “Межі лексико-семантичного варіювання прикметників

непомірно широкі і проводяться лише лексичним змістом слів, що сполучаються з ним у мінімальній синтагмі” [11, с. 149]. З цього погляду стратегії семантичної деривації ірраціональної ад’єктивної лексики розглядатимуться як стратегії ситуативного типу, реалізовані в аспекті заповнення актантних позицій прикметника.

Об’єктом аналізу слугуватимуть ад’єктивні номінації, які позначають властивості ірраціонального стану людини (рідше тварини): укр. *ірраціональний, безрозсудний, незбагнений, нераціональний, нерозсудливий*; пол. *irracjonalny, nieracjonalny*; англ. *irrational, unreasonable* і т. ін. Зазначимо, що такі номінації відображають не сам ірраціональний стан, а ті актуальні та /або потенційні характеристики, які ідентифікують вияв ірраціонального стану, пор.: укр. *ірраціональний* “якого не можна збагнути розумом”: *Я відчував себе персонажем якогось нісенітного роману, в якому діють лише люди з ірраціональною психікою* [9, т. 4, с. 48]; пол. *irracjonalny* “*pozbawiony pierwiastków racjonalnych, niedający się racjonalnie uzasadnić*”: *Filozofia kobiet jest przeważnie pesymistyczna, przeladowana elementami irracjonalnego fatalizmu* [17]; англ. *irrational* “*contrary to or not in accordance with reason*”: *His 13 per cent flat tax fell flat, and his irrational idea of the Rev Jesse Jackson as Vice-President alienated Jewish voters while failing to attract enough blacks* [16; 18].

Концепт ситуації ІРРАЦІОНАЛЬНИЙ СТАН не є однорідним і охоплює смислові зони:

(а) стану ментального осяяння, пор.: укр. *інтуїтивний* “який ґрунтується на інтуїції”: *А ця яскраво синя глибінь літнього чистого неба, в якій подумки пливеш, у яку занурюєшся, в якій розчиняєшся, стаючи невагомим, безтілесним, стаючи – не знаєш ким і чим, бо ще в тобі немає слів для визначення твоєї безтілесної суті, є тільки інтуїтивний здогад, чуттєве прозріння* [4]; пол. *intuicyjny* “*oparty na intuicji, pojmowany, przeczuty bezpośrednio*”: *Wizja księdza Piotra, podobnie jak improwizacja, jest wyrazem twórczości intuicyjnej* [17]; англ. *intuitive* “*of knowledge or mental perception: that consists in immediate apprehension, without the intervention of any reasoning process*”: *Intuitive Knowledge, where the Ideas themselves by an immediate View, discover their Agreement or Disagreement one with another* [16];

(б) стану ментального невияву, пор.: пол. *nierozumny* “*nie mający rozumu*”: *Ale wtedy był czas na konie i między końmi także były przepaści jak między ludźmi. A ten, co nas wiozł z miasta, był jak pan, który się zniżył do człowieka. I choć zwierzę nierozumne, czuliśmy się z ojcem skrępowani, że nas ciągnie* [15]; англ. *irrational* “*not endowed with reason*”: *Nothing has a greater effect on all plants and irrational animals* [16];

(в) стану ментальної неспроможності, пор.: укр. *незрозумілий* “якого не можна зрозуміти”: *Все, що хлоп’ятко бачило, здавалось йому таким прекрасним, чудним і незрозумілим* [9, т. 5, с. 323]; пол. *niezrozumiały* “*taki, którego nie można zrozumieć*”: *Wyjazd Marii tak nagły był dla mnie niezrozumiały* [17]; англ. *incomprehensible* “*that cannot be understood*”: *She was perfectly incomprehensible to me* [16];

(г) трансцендентного стану, пор.: укр. *незбагнений* “якого не можна осягнути”: *Колись Семенові ці прості істини були незбагненою мудрістю* [9, т. 5, с. 311]; англ. *incomprehensible* “*beyond the reach of intellect or research*”: *A God whose essence indeed was incomprehensible, but his attributes discoverable by human reason* [16].

Аналіз лексичної сполучуваності ад’єктивних номінацій дає підстави стверджувати, що концептуальне поле ірраціональності в обраних мовах може розширюватися до меж: когнітивного (мисленневого), пор.: укр. *ірраціональні ідеї, образ, мислення*; пол. *irracjonalne myśli, świadomość, pomysły*; англ. *irrational ideas, images, judgement, opinion, thoughts*; експерієнціального, пор.: укр. *ірраціональне світовідчужання, світогляд*; пол. *irracjonalna wizja*; англ. *irrational worldview*;

поведінкового, пор.: укр. *іраціональна бравура, одчайдушність; нерозсудливий вчинок, крок, поведінка*; пол. *irracjonalne działania, czyny, zachowania, postępowania; nieracjonalny akt, decyzja, odżywianie się*; англ. *irrational behaviour, manner; unreasonable act, action, risk; unreasoned reaction*; психоемоційного, пор.: укр. *іраціональний страх, емоції, ненависть; безрозсудна злоба*; пол. *irracjonalny lęk, obawa, złość; nieracjonalny strach*; англ. *irrational anger, dislike, fear; unreasonable anxiety, aversion, panic*; екзистенціального, пор.: укр. *іраціональна смерть, космос; безрозсудна стихія*, пол. *irracjonalny świat, żywioł*; англ. *irrational nature, world*.

Ад'єктивні номінації, як можна зауважити, профілюють у концепті ситуації ІРАЦІОНАЛЬНИЙ СТАН сегментну зону "іраціональних проявів". Кожен із сегментів кодує інформацію про певний спосіб концептуалізації іраціонального стану, осмисленого в системі ціннісних пріоритетів суб'єкта спостереження (спостерігача). Спостерігач ідентифікує (оцінює) ситуацію іраціонального стану на основі інформації про іраціональні вияви об'єкта спостереження. Такі вияви кваліфікуються іраціональними, оскільки об'єкт спостереження виявляє певне відхилення від раціонально зумовленої норми, якої дотримується спостерігач. З цього погляду ситуація "іраціональний стан" засвідчує невідповідність (необґрунтованість) поведінки об'єкта спостереження змісту умовиводу спостерігача. Варто, однак, зазначити, що йдеться не лише про іраціональну поведінку об'єкта спостереження (його дії, вчинки і т. ін.), а й про супутні прояви, на підставі яких спостерігач оцінює (уточнює) іраціональний стан справ. Такі прояви осмислюються як суміжні характеристики іраціонального стану і стосовно вихідної ситуації (іраціональний стан) засвідчують результат, реалізований в аспекті певного типу дериваційного відношення.

Однією зі стратегій семантичного розвитку іраціональних ад'єктивів є імплікативне дериваційне відношення: **іраціональний стан** → **результативний стан**, пор.: укр. *нерозумний 1* "розумово обмежений, тупий": *Храми теж почали занепадати, й найдужче бунтували проти нерозумного фараона численні храмові служки та жерці* → *нерозумний 2* "позбавлений розумного змісту": *Коли ж Аттила, перемігши римлян та їхніх союзників, опинивсь в Італії, вийняв колишню столицю імперії Медіоланум та інші города й ось-ось мав узяти й Рим, Валентиніан пошкодував за свій нерозумний учинок: імперія доживала останні дні, вже ніхто й не сподівався, що так звані гунни відмовляться йти на беззахисний Рим* [9, т. 5, с. 380 ; 4]; пол. *nierozsądny 1* "nie mający rozsądku, nierozważny, lekkomyślny": *Strzeżcie się wód nie znanych. Rokrocznie pozbawiają one życia setki nierozsądnych śmiałków* → *nierozsądny 2* "niezgodny z rozsądkiem, świadczący o braku rozsądku": *Ojciec, oficjalista sądowy, przez dwadzieścia pięć lat oddawał się upartym a nierozsądny marzeniom o awansach i podwyżkach pensji* [17]; англ. *unreasonable 1* "not acting in accordance with reason or good sense; not reasonable in conduct, demands, expectations, etc.": *He was capricious, unreasonable, peremptory, and inconsistent* → *unreasonable 2* "not in accordance with reason": *He contracted an unreasonable Aversion towards his Son* [16]. Семантичне розширення в цьому випадку реалізується на основі зміни таксономічного класу учасника ситуації за суміжністю: ЛЮДИНА → ВЧИНОК (ЛЮДИНИ). Результативний стан засвідчує невідповідність схеми поведінки об'єкта спостереження змісту умовиводу спостерігача на основі залучення певної фонові інформації. Показником такої ситуації часто буває пропозиціональний актант, який реалізує семантичну роль Склад ситуації – змінну, яка описує, "що, власне, відбувається в ситуації" [12, с. 37], пор.: укр. *Певно, саме ця обставина й штовхнула доктора Гешке на нерозсудливий крок: забувши поради колег не встрявати в чужі справи, він погнався за*

мерзотниками, щоб всунати їм як слід [4]; пол. *Sss... – zasyczeli przyjaciele Niebylejakiego, uciszając jego nierozsądny wyskok na temat rozsądnych budżetów* [15]; англ. *But it explained a few things – the kindness I'd thought I'd detected, his seemingly unreasonable act of firing me* [18].

Відсутність фонової інформації зумовлює інференцію необґрунтованості вияву об'єкта спостереження в системі умовиводу спостерігача, пор.: укр. *незрозумілий 1* “якого не можна зрозуміти, осмислити”: *Жабі не спала й читала польську газету. Власне, не читала, бо читати вона не вміла, а намагалася розібрати слова й літери незрозумілої для неї мови* → *незрозумілий 2* “для якого нема причин, підстав; безпідставний”: *Прокидаюсь в незрозумілій тривозі і сідаю на ліжку* [9, т. 5, с. 323]; пол. *niezrozumiały 1* “taki, którego nie można zrozumieć, trudny do zrozumienia; niejasny, niewyraźny”: *Matka siedziała jak na tureckim kazaniu, zdziwiona i zachwycona, gdy Adam mówił tajemniczym, niezrozumiałym dla niej językiem* → *niezrozumiały 2* “niedający się wytłumaczyć; nieuzasadniony”: *Ogarnął go niezrozumiały niepokój* [17].

Основною стратегією семантичного розвитку в цьому випадку є актантне дериваційне відношення: **іrrраціональний стан** → **каузативний стан**. Семантичне розширення засвідчує зсув фокусу уваги з учасника на ситуацію причини його виникнення. Однак, якщо вихідна ситуація вказує на неспроможність раціональної ідентифікації учасника (його змісту): *незрозуміла мова* – незрозумілою є сама мова (її зміст, форма, наповнення тощо), то цільова ситуація акцентує увагу на необґрунтованості такої ідентифікації: *незрозуміла тривога* – незрозумілою є не сама тривога (її зміст), а причина її виникнення. Такий стан справ узгоджується з положенням про зумовленість перебудови семантичної мережі лексичного значення чинником зміни актантної структури предиката (див. [10, с. 239]). У нашому випадку предикат *(не) зрозуміти* на позначення ситуації іrrраціонального стану реалізує актантну позицію учасника з семантичною роллю Зміст, пор.: *Я не зрозумів цей фільм* ≈ ‘я не сприйняв розумом ідею, зміст, значення цього фільму’. Натомість, для характеристики ситуації каузативного стану предикат заповнює актантну позицію учасником *Склад ситуації* (див. вище), пор.: *Я не зрозумів її страх* ≈ ‘я не сприйняв розумом причину вияву її страху (чому вона виявила страх)’.

Семантичним містком, який забезпечує реалізацію актантного дериваційного відношення, слугує компонент за ознакою ‘який не в змозі сприйняти розумом певний об'єкт’. Однак, якщо в ситуації іrrраціонального стану це предметні об'єкти, то в каузативній – пропозиціональні. Доказовою базою реалізації двох типів об'єктів є факт їх закріплення за актантними позиціями різних тематичних підтипів іrrраціональних предикатів в англійській мові, пор.: *He spread it out on the table and looked briefly at its incomprehensible, oriental symbols* (предметний об'єкт) vs. *I have a phobia about being caught driving my car on a private road, although I have no idea where this unreasonable fear emanates from* (пропозиціональний об'єкт) [18].

Подібну стратегію реалізують ад'єктиви ментального осяяння, щоправда, в аспекті зміни референційного статусу учасника, пор.: укр. *інтуїтивний 2* “зумовлений інтуїцією”: *Він мимохіть поклав руку на свій автомат, як перед близькою небезпекою. Краєм ока Воронцов помітив цей інтуїтивний солдатський жест* [9, т. 4, с. 41]; пол. *intuicyjny 2* “kierujący się intuicją”: *Bez premedytacji, bez świadomości rzeczy, w sposób czysto intuicyjny odwrócić potrafiła cios* [17]; англ. *intuitive 2* “that acts by intuition or immediate apprehension”: *The first intuitive glance, without any elaborate process of reasoning, would show that this would justify every extent of crime* [16]. Семантичний зв'язок вихідної та цільової ситуацій забезпечує компонент за ознакою ‘реалізований на основі інтуїції (про учасника)’. Однак, якщо у вихідному значенні такий учасник

виявляє ознаки певного продукту: ментального (*інтуїтивний здогад, знання*), матеріального або духовного (*інтуїтивна творчість*), то в цільовому – вчинку-реакції (*інтуїтивний жест, погляд* і т. ін.).

Ідея ментальної неосяжності пізнаваного об'єкта (трансцендентний стан) породжує імплікацію перевищення, надмірності вияву цього об'єкта: 'неспроможний ментально осягнути об'єкт – об'єкт є неосяжним (за кількісними показниками або ступенем вияву)'. Основною стратегією семантичного розвитку в цьому випадку є імплікативне дериваційне відношення: **іраціональний стан** → **трансгресивний стан** (*transgressive* "passing beyond some limit"), пор.: укр. *незбагнений 1* "якого не можна збагнути, зрозуміти, осягнути": *3 голови не виходив Василь. Якесь незбагненне передчуття спонукувало її сьогодні поспішати до нього* → *незбагнений 2* "сильний, великий і т. ін. щодо свого вияву, прояву": *Гігантська машина – незбагнена й парадоксальна* [9, т. 5, с. 311 ; 4]; англ. *unreasonable 4* "excessive in amount or degree" :: *exceed* "to transcend the limits of": *He had to wait a most unreasonable time for a judgment* [16].

Семантична деривація іраціональної ад'єктивної лексики в українській, польській та англійській мовах виявляє ознаки похідності ситуативного типу, що передбачає розширення концепту ситуації в аспекті змін характеристик учасників ситуації. Динаміка розвитку семантичної парадигми названого класу лексики засвідчує регулярний характер таких змін, виявляючи розширення концепту ситуації "іраціональний стан" до меж ситуацій як внутрішніх (реалізованих в ієрархії внутрішніх систем людини), так і зовнішніх (реалізованих в ієрархії ціннісних пріоритетів людини) стратегій.

Стратегії семантичної похідності іраціональної лексики обраних мов виявляють розширення концепту ситуації на основі моделей актантних та імплікативних дериваційних відношень. Актантні моделі відтворюють сценарій каузативної інтерпретації ситуації "іраціональний стан": семантичне розширення виявляє стратегії зсуву фокусу уваги з учасника на ситуацію причини його виникнення. Імплікативні моделі виявляють розширення концепту ситуації "іраціональний стан" до меж ситуацій результативного та трансгресивного стану справ. Основу таких розширень визначають імплікації невідповідності або надмірності вияву іраціонального об'єкта.

Аналіз динаміки розвитку семантичної парадигми іраціональної ад'єктивної лексики показав, що обсяг розширення концепту ситуації "іраціональний стан" у зіставлених мовах не є однаковим. У польській та українській мовах розширення концепту ситуації є більш локальним у тому сенсі, що виявляє стійкіший зв'язок із вихідною ситуацією: розширення здебільшого охоплює семантичні зони, які кодують інформацію про внутрішні системи людини. В англійській мові такий зв'язок дещо послаблений, що уможливує розширення обсягу концепту ситуації до меж зовнішніх (ціннісних) систем людини.

Відтворення специфіки національно-мовної картини світу визначає доцільність подальших досліджень слів класу іраціональної лексики в порівняльно-історичному та типологічному аспектах.

Л і т е р а т у р а :

1. *Басиров Ш. Р.* Метафоричні моделі у сфері дієслів розуміння германських і слов'янських мов / Ш. Р. Басиров // Одеський лінгвістичний вісник. – 2013. – Вип. 2. – С. 3–9.
2. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая ; [отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой]. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.

3. *Иомдин Б. Л.* Семантика глаголов иррационального понимания / Б. Л. Иомдин // Вопросы языкознания. – 1999. – № 4. – С. 71–90.
4. Корпус текстів української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mova.info/corpus.aspx>
5. *Кустова Г. И.* Типы производных значений и механизмы языкового расширения / Г. И. Кустова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.
6. *Мельчук И. А.* Опыт теории лингвистических моделей “Смысл ↔ Текст” / И. А. Мельчук. – М. : Языки русской культуры, 1999. – I–XXII. – 346 с. – (Язык, семиотика, культура).
7. *Падучева Е. В.* Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 608 с. – (Studia Philologica).
8. *Розина Р. И.* Семантическое развитие слова в русском литературном языке и современном сленге: глагол / Р. И. Розина. – М. : Азбуковник, 2005. – 302 с.
9. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід, Л. С. Паламарчук, А. А. Бурячок [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
10. *Урысон Е. В.* “Несостоявшаяся полисемия” и некоторые ее типы / Е. В. Урысон // Семиотика и информатика : [сб. науч. ст.] / [отв. ред. В. А. Успенский]. – М. : Языки русской культуры; Русские словари, 1998. – Вып. 36. – С. 226–261. – (Российская Академия наук. Всероссийский институт научной и технической информации).
11. *Уфимцева А. А.* Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – [2-е изд., стереот.]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 208 с. – (Лингвистическое наследие XX века.).
12. *Филипенко М. В.* Семантика наречий и адverbиальных выражений / М. В. Филипенко. – М. : Азбуковник, 2003. – 304 с.
13. *Яковлева Е. С.* К описанию русской языковой картины мира / Е. С. Яковлева // Русский язык за рубежом. – 1996. – № 1–3. – С. 47–56.
14. *Jackendoff R. S.* Semantics and cognition / R. S. Jackendoff. – Cambridge, MA : The MIT Press, 1986. – 297 p.
15. Korpus języka polskiego [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://korpus.pwn.pl/>
16. Oxford English Dictionary [Electronic Resource]: Second Edition on CD-ROM © Oxford.
17. Słownik języka polskiego [Electronic Resource] / [pod red. W. Doroszewskiego]: Płyta CD. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – Wers. 1.0.
18. The British National Corpus [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://www.natcorp.ox.ac.uk>

References :

1. *Basyrov Sh. R.* Metaforychni modeli u sferi diiesliv rozuminnia hermanskykh i slov'ianskykh mov [Metaphorical models in the sphere of the verbs of intellectual activity in the Germanic and Slavonic languages] / Sh. R. Basyrov // Odeskyi linhvistychnyi visnyk. – 2013. – Vyp. 2. – S. 3–9.
2. *Vezhbtskaya A.* Yazyk. Kultura. Poznanie [Semantics, culture, and cognition: Human concepts in culture-specific configurations] / A. Vezhbtskaya ; [otv. red. M. A. Krongauz, vstup. st. Ye. V. Paduchevoy]. – М. : Russkie slovari, 1996. – 416 s.
3. *Iomdin B. L.* Semantika glagolov irratsionalnogo ponimaniya [Semantics of verbs of irrational understanding] / B. L. Iomdin // Voprosy yazykoznaneya. – 1999. – No. 4. – S. 71–90.
4. Корпус текстів української мови [Ukrainian Language Corpus] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.mova.info/corpus.aspx>
5. *Kustova G. I.* Tipy proizvodnykh znacheniy i mekhanizmy yazykovogo rasshireniya [Types of derived meanings and mechanisms of language extensions] / G. I. Kustova. – М. : Yazyki slavyanskoey kultury, 2004. – 472 s.
6. *Melchuk I. A.* Opyt teorii lingvisticheskikh modeley “Smysl ↔ Tekst” [The Russian language in the “Meaning ↔ Text” perspective] / I. A. Melchuk. – М. : Yazyki russkoy kultury, 1999. – I–XXII. – 346 s. – (Yazyk, semiotika, kultura).
7. *Paducheva Ye. V.* Dinamicheskie modeli v semantike leksiki [Dynamic models in the semantics of vocabulary] / Ye. V. Paducheva. – М. : Yazyki slavyanskoey kultury, 2004. – 608 s. – (Studia Philologica).
8. *Rozina R. I.* Semanticheskoe razvitie slova v russkom literaturnom yazyke i sovremennom slenge: glagol [Semantic extension of the word in the Russian literary language and modern slang: A verb] / R. I. Rozina. – М. : Azbukovnik, 2005. – 302 s.
9. Slovnyk ukraïnskoï movy [Dictionary of the Ukrainian Language] : v 11 t. / red. kolehiia : I. K. Bilodid, L. S. Palamarchuk, A. A. Buriachok [ta in.]. – К. : Naukova dumka, 1970–1980. – Т. 1–11.

10. Uryson Ye. V. "Nesostoyavshayasya polisemiya" i nekotorye ee tipy ["Non-realized" polysemy and some of its types] / Ye. V. Uryson // Semiotika i informatika : [sb. nauch. st.] / [otv. red. V.A. Uspenskiy]. – M. : Yazyki russkoy kultury; Russkie slovari, 1998. – Vyp. 36. – S. 226–261. – (Rossiyskaya Akademiya nauk. Vserossiyskiy institut nauchnoy i tekhnicheskoy informatsii).
11. Ufimtseva A. A. Tipy slovesnykh znakov [Types of word signs] / A. A. Ufimtseva. – [2-e izd., stereot.]. – M. : Yeditorial URSS, 2004. – 208 s. – (Lingvisticheskoe nasledie XX veka.).
12. Filipenko M. V. Semantika narechiy i adverbialnykh vyrazheniy [Semantics of adverbs and adverbial phrases] / M. V. Filipenko. – M. : Azbukovnik, 2003. – 304 s.
13. Yakovleva Ye. S. K opisaniyu russkoy yazykovoy kartiny mira [Towards a description of the Russian linguistic worldview] / Ye. S. Yakovleva // Russkiy yazyk za rubezhom. – 1996. – No. 1–3. – S. 47–56.
14. Jackendoff R. S. Semantics and cognition / R. S. Jackendoff. – Cambridge, MA : The MIT Press, 1986. – 297 p.
15. Korpus języka polskiego [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : <http://korpus.pwn.pl/>
16. Oxford English Dictionary [Electronic Resource]: Second Edition on CD-ROM © Oxford.
17. Słownik języka polskiego [Zasób elektroniczny] / [pod red. W. Doroszewskiego]: Płyta CD. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – Wers. 1.0.
18. The British National Corpus [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://www.natcorp.ox.ac.uk>

Деменчук О. В. Модели семантической деривации иррациональной лексики.

В статье выявлены особенности семантической деривации иррациональной лексики – семантического класса слов, обозначающих состояние человека, возникающее не на рациональной основе и не на требованиях ума, логики, суждений и т. п. Основное внимание уделено определению моделей семантической деривации иррациональной адъективной лексики в украинском, польском и английском языках, установлению связей между исходным и целевым значениями, а также динамики развития семантической парадигмы указанного класса лексики в сопоставительном аспекте. Установлено, что в процессе семантической деривации иррациональная адъективная лексика обнаруживает признаки производности ситуативного типа, связанные с изменениями характеристик участников ситуации.

Ключевые слова: иррациональная лексика, модель, семантическая деривация, участник, концепт ситуации, деривационные отношения.

Demenchuk O. V. Models of semantic derivation of irrational vocabulary.

The paper deals with the peculiarities of semantic derivation of irrational vocabulary – a semantic class of words that denote the human condition, developing on no rational basis, and grounding in no demands of reason, logic, opinion etc. The focus is made on the analysis of the models of irrational adjectival vocabulary semantic derivation in the Ukrainian, Polish and English languages, on the establishment of relations between the source and target meanings, on the ascertainment of semantic paradigm development dynamics of the given class of vocabulary in a contrastive aspect. The research concludes that in the process of semantic derivation the irrational adjectival vocabulary reveals the features of a situation type derivation that is realized in the aspect of participant characteristics changes. It has been established that the strategies of the irrational adjectival vocabulary semantic derivation in the contrasted languages reveal the extension of a situation concept based on the models of actantial and implicative derivational relations. The analysis of the irrational adjectival vocabulary semantic paradigm development dynamics showed that the differences in the extension of the irrational state situation concept in the contrasted languages depends on the stability of relations between the source and target situations.

Keywords: irrational vocabulary, model, semantic derivation, participant, concept of situation, derivational relations.